

люють моральний ідеал судді, прокурора, адвоката й державного діяча. У ряді випадків розробляються кодекси честі. Наприклад, Управлінням Міжнародної асоціації юристів, яка об'єднує понад 2 мільйони юристів із 170 країн, у 1995 році в Единбурзі ухвалено Генеральні принципи етики адвокатів.

Зневажання мораллю межує із зневажанням права. І це природно, позаяк їхні вимоги багато в чому збігаються.

Таким чином, право тісно взаємодіє з мораллю, вони характеризуються спільними ознаками, хоча мають і відмінні риси.

Судова влада у процесі забезпечення демократизму сучасної Української держави

В. В. Сенчук,
здобувач Національного університету
«Острозька Академія»

Становлення України як сучасної демократичної держави нерозривно пов'язано з утвердженням і вдосконаленням функціонування властивих для демократії інститутів, які покликані забезпечувати не лише демократизм державної влади загалом, а й створювати систему гарантій для тих фундаментальних правових цінностей і принципів, які становлять основу демократичної організації публічної влади. З огляду на це проблема науково-теоретичного дослідження проблем організації і функціонування основних інститутів демократичної держави є важливим актуальним завданням юридичної науки, насамперед таких дисциплін, як теорія держави і права та конституційне право. Усталене в переважній більшості джерел з теорії держави і права визначення демократичної держави виходить з її тлумачення в термінах здійснення народовладдя та забезпечення народного суверенітету. Не ставлячи під сумнів плідність та обґрунтованість цього теоретико-методологічного підходу, слід зауважити, що загальне поняття демократичної держави не може бути повністю описано виключно через звернення до інститутів народовладдя, а також до народовладдя як одного з фундаментальних конституційних принципів державного ладу України (про виняткову роль цього конституційного принципу в утвердженні конституціоналізму в Україні та забезпеченні демократичного характеру Української держави писав В. Погорілко¹). З цієї причини в багатьох сучасних дослідженнях поряд з невід'ємними від демократії інститутами народовладдя (зміст поняття народовладдя як категорії конституційного права всебічно розкриває О. Тодика²) також аналізуються й інші інститути та принципи, серед яких важлива роль

¹ Погорілко В. Ф. Теоретичні проблеми сучасного українського конституціоналізму // Вісник прокуратури. – 2000. – № 2. – С. 61–62.

² Тодика О. Ю. Категорія народовладдя в системі інших категорій конституційного права: співвідношення і взаємозв'язок // Вісник Академії правових наук України. – 2004. – № 2 (37). – С. 35–46.

Теорія та історія апеляційного судочинства

належить принципу незалежного правосуддя та пов'язаній з ним діяльності судової влади.

Актуальність дослідження ролі судової влади в забезпеченні демократизму Української держави зумовлюється декількома причинами. По-перше, сама про собою судова влада та здійснюваний нею судовий захист прав і свобод людини і громадянина є тією ознакою конституційної демократії, без якої унеможливується функціонування всієї системи демократичної організації державної влади. Це положення чітко аргументує С. Шевчук, демонструючи взаємну зумовленість таких понять, як «конституційна демократія» і «судовий захист прав людини»³. У цьому сенсі будь-які демократичні перетворення в Україні не можуть і не повинні відбуватися поза контекстом вдосконалення організації і діяльності судової влади, що, в свою чергу, значно актуалізує проведення фундаментальних теоретико-правових досліджень судової влади та її ролі в забезпеченні демократизму Української держави. По-друге, як відомо, демократія – це не лише певний тип організації публічної влади в суспільстві, а й така система, яка гарантує і забезпечує права і свободи людини і громадянина, перетворюючи людину, її добробут та її права на основну соціальну цінність, яка визначає і спрямовує діяльність держави (принягідно нагадаємо, що ця формула майже в такому саме вигляді зафіксована у ст. 3 Конституції України). В цій площині, як справедливо вказує Б. Футей, суди є «найнадійнішим бастионом захисту прав людини, запобігання будь-яким зловживанням владою з боку законодавчої та виконавчої гілок»⁴, що дає підстави багатьом дослідникам характеризувати здійснюваний судовою владою захист прав і свобод людини як своєрідну «серцевину» процесу постання демократичної і правової держави в Україні⁵. По-третє, сам досвід функціонування судової влади в Україні переконливо засвідчує, що доволі часто вона відіграє одну з ключових ролей у збереженні демократичних основ державного ладу, стоїть на сторожі демократії і недопущення узурпації державної влади. В цьому контексті варто згадати не тільки діяльність органів конституційної юрисдикції, а й інших органів судової влади. Нагадаємо, що під час президентських виборів 2004 року саме судова влада відіграла одну з ключових ролей у розв'язанні політичного конфлікту, який об'єктивно загрожував конституційним основам демократії в Україні. Адже саме тоді рішенням Верховного Суду України від 3 грудня 2003 року було визнано дії Центральної виборчої комісії по встановленню результатів повторного голосування з виборів Президента України незаконними, а протокол Центральної виборчої комісії про результати повторного голосування з виборів Президента України від 24 листопада 2004 року недійсним. Наголошуючи на актуальності дослідження судової влади в утвердженні демократизму Української держави, необхідно вказати, що в даному випадку правова теорія фактично осмислює та аналізує ті об'єктивні процеси в Українській державі, які не лише мають місце, а й істотно впливають на організацію і функціонування системи державної влади.

Таким чином, ставлячи на меті дослідити роль і значення судової влади в процесі забезпечення демократизму сучасної Української держави, маємо розв'язати такі дослідницькі завдання: а) обґрунтувати змістовний зв'язок між поняттям

³ Шевчук С. Судова правотворчість: світовий досвід і перспективи в Україні. – К., 2007. – С. 125.

⁴ Футей Б. Становлення правової держави України 1991–2001 рр. – К., 2001. – С. 127.

⁵ Тесленко М.В. Судебный конституционный контроль в Украине. – К., 2001. – С. 21.

демократії та функціонуванням судової влади; б) виявити механізми забезпечення судовою владою демократизму Української держави; в) окреслити перспективи удосконалення організації і функціонування судової влади як важливого чинника демократизації держави.

Серед сучасних дослідників демократії доволі часто можна зустріти думку, що демократична держава завжди спрямовує свої зусилля саме на забезпечення прав і свобод людини і громадянина, які розглядаються одночасно і як незаперечна цінність, і як мета функціонування держави. Це дає підстави стверджувати про глибинний зв'язок між демократією і правом. Невипадково такий відомий вітчизняний юрист, як О. Скрипнюк характеризує право і права людини як специфічну «аксіологію» сучасної демократії⁶. Причому мається на увазі не лише формальна вимога правової організації держави та дотримання існуючих правових форм діяльності держави (правові форми діяльності держави являють собою визначений законодавством, юридично оформлений порядок здійснення юридично значущих дій та операцій, спрямованих на здійснення функцій держави⁷), а й те, що держава гарантує і забезпечує прав людини, які в реальності становлять серцевину загального поняття права.

Утім, сам факт проголошення демократичною державою забезпечення прав людини як однієї зі своїх основних (пріоритетних) цілей ще не є достатньою гарантією реалізації зазначеної цілі. За цієї причини, як доводить теорія держави і права, повинен функціонувати певний державний механізм, який би дав змогу практично втілювати дії в частині забезпечення і захисту прав людини.

Як свідчить державно-правовий досвід сучасних розвинених демократичних держав, подібні механізми мають багаторівневу та доволі складну структуру. В цьому сенсі доволі показовою може виступити позиція О. Пушкіної, яка переконливо демонструє складність організації загального державного механізму забезпечення і захисту прав людини в демократичній державі на прикладі України⁸. Не вдаючись до дискусії щодо конкретної ролі та функцій окремих частин цього механізму забезпечення і захисту прав людини в демократичній державі, вважимо лише на те, що судова влада цілком справедливо посідає в ньому одне з провідних місць. Справедливість цього положення підтверджується тим, що сама функція забезпечення і захисту прав людини нині вважається головною функцією судів та суддів, які реалізують її шляхом вирішення юридично значущих справ. Як зазначає І. Марочкін, протягом такої діяльності суд (судді) судить про право, тобто здійснює правосуддя⁹.

До речі, ця функція чітко відображена не лише в Конституції України, а й на рівні чинного законодавства України. У ст. 2 Закону України «Про судоустрій України» однозначно закріплено положення про те, що суд, здійснюючи правосуддя, на засадах верховенства права забезпечує захист гарантованих Конституцією України та законами прав і свобод людини і громадянина, прав і закон-

⁶ Скрипнюк О.В. Демократія: Україна і світовий вимір (концепції, моделі та суспільна практика). – К., 2006. – С. 273.

⁷ Загальна теорія держави і права: Підручник / За ред. М.В. Цвіка, О.В.Петришина. – Х., 2009. – С. 396–397.

⁸ Пушкіна О.В. Система прав і свобод людини та громадянина в Україні: теоретичні і практичні аспекти забезпечення. – К., 2006. – С. 229–317.

⁹ Організація судової влади в Україні: Навч. посіб. / За ред. І.Є. Марочкіна, Н.В. Сібільової. – Х., 2007. – С. 24.

Теорія та історія апеляційного судочинства

них інтересів юридичних осіб, інтересів суспільства і держави. У Кодексі адміністративного судочинства України зазначено, що завданням адміністративного судочинства є захист прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб, інших суб'єктів при здійсненні ними владних управлінських функцій на основі законодавства, в тому числі на виконання делегованих повноважень (ст. 2). Стаття 1 Кримінального кодексу України вказує, що Кримінальний кодекс України має своїм завданням правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання злочинам. Для здійснення цього завдання Кримінальний кодекс України визначає, які суспільно небезпечні діяння є злочинами та які покарання застосовуються до осіб, що їх вчинили. Подібно до цієї норми, у ст. 1 Цивільного процесуального кодексу України вказується, що завданнями цивільного судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави. Таким чином, визнаючи, що для демократичної держави однією з пріоритетних цілей є забезпечення і захист прав і свобод людини і громадянина, а також її законних інтересів, ми тим самим погоджуємося з положенням про виняткову роль судової влади в організації державної влади у демократичній державі, а також в її функціонуванні. В цьому плані не можна не погодитися з позицією авторів підручника «Конституційне право України» (Х., 2008), які доводять, що «демократизм держави визначається її здатністю забезпечувати право на судовий захист усім суб'єктам права»¹⁰.

Зазначене дає змогу зробити одразу ж декілька важливих узагальнень щодо досліджуваної нами проблеми.

По-перше, завдяки діяльності судової влади здійснюється одне з базисних завдань демократичної держави, яким є вирішення і врегулювання правових конфліктів. Найбільш загально ця функція може бути описана як функція правосуддя. При цьому, як зазначає В. Нерсесянц, завдяки судовій владі відбувається «самообмеження» та «зв'язування» сили держави як творця права¹¹. Як писав Л. Дюгі, демократична держава повинна не тільки забезпечувати захист прав приватних осіб, які звернулися до неї по допомогу, а й має діяти виключно в межах виданих нею законів. Таким чином, «держава-суддя» не тільки вирішує правові спори, а й постійно забезпечує відповідність власних дій і рішень закону¹².

Водночас, наголошуючи на ролі конституційного правосуддя, слід нагадати, що органи конституційної юрисдикції покликані здійснювати контроль за конституційністю (тобто відповідністю конституції як Основному Закону держави і

¹⁰ Конституційне право України: Підручник / За ред. В.П. Колісника, Ю.Г. Барабаша. – Х., 2008. – С. 341.

¹¹ Нерсесянц В.С. Право – математика свободи. Опыт прошлого и перспективы. – М., 1996. – С. 51.

¹² Дюгі Л. Конституційне право. Загальна теорія держави / Передмова Ю.М. Оборотова. – Одеса, 2005. – С. 323–324.

суспільства) актів, які видаються вищими органами державної влади. Зокрема, як зазначається у ст. 150 Конституції України, до повноважень Конституційного Суду України віднесено вирішення питань про конституційність законів та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим. Водночас у чинному Законі України «Про Конституційний Суд України» у ст. 13 вказується, що Конституційний Суд України приймає рішення та дає висновки у справах щодо: 1) конституційності законів та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим; 2) відповідності Конституції України чинних міжнародних договорів України або тих міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість; 3) додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпичменту в межах, визначених статтями 111 та 151 Конституції України; 4) офіційного тлумачення Конституції та законів України. При цьому, як вказав український законодавець, підставами для прийняття Конституційним Судом України рішення щодо неконституційності правових актів повністю чи в їх окремих частинах є: невідповідність Конституції України, порушення встановленої Конституцією України процедури їх розгляду, ухвалення або набрання ними чинності, перевищення конституційних повноважень при їх прийнятті. Отже, Конституційний Суд України за результатами розгляду справ щодо конституційності законів та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим приймає рішення. Конституційний Суд України може визнати неконституційним правовий акт повністю або в окремій його частині. У разі якщо в процесі розгляду справи за конституційним поданням чи конституційним зверненням виявлено невідповідність Конституції України інших правових актів (їх окремих положень), крім тих, щодо яких відкрито провадження у справі і які впливають на прийняття рішення чи надання висновку у справі, Конституційний Суд України визнає такі правові акти (їх окремі положення) неконституційними. Також єдиний орган конституційної юрисдикції в Україні дає висновки у справах з питань: а) офіційного тлумачення Конституції України та законів України; б) про відповідність Конституції України чинних міжнародних договорів України або тих міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість; в) щодо додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпичменту. Рішення і висновки Конституційного Суду України рівною мірою є обов'язковими до виконання.

Зважаючи на ці повноваження та функції органів конституційної юрисдикції, не викликає сумніву аргумент В. Скрипнюк про те, що відсутність інституту конституційного контролю несумісна з розбудовою в Україні демократичної держави¹³, адже в такому разі втрачається важлива гарантія того, що держава не постане над правом і не спробує узурпувати належну народу владу шляхом внесення відповідних змін у найвищі нормативно-правові акти держави.

¹³ Скрипнюк В.М. Конституційний контроль та його роль у процесі функціонування державної влади // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – Львів, 2002. – Вип. 37. – С. 227.

Теорія та історія апеляційного судочинства

По-друге, в умовах функціонування демократичної державної влади саме суди виконують роль одного з основних легітиматорів демократичного державного ладу, які до того ж забезпечують цей демократичний державний лад своїм авторитетом. Одним з перших на цей специфічний зв'язок між судовою владою і демократичною державою звернув увагу відомий сучасний французький юрист і конституціоналіст, керівник Інституту вищих досліджень юстиції (Франція) А. Гарапон. Зокрема, він вказує на те, що в загальній конституційній структурі організації і функціонування публічної влади в демократичній державі судова влада посідає насправді надзвичайну роль. Справа у тому, що вона не просто діє відповідно до законів та інших нормативно-правових актів, які були ухвалені іншими гілками влади, а й: а) оцінює зміст цих законів; б) оцінює дії інших гілок, органів державної влади, їх посадових і службових осіб¹⁴. Таким чином, судова влада набуває особливого авторитету і особливих повноважень щодо застосування права та оцінки державних актів та рішень у частині їх відповідності законам і конституції. У цьому сенсі значення та роль судової влади для демократичної держави полягає не тільки у тому, що завдяки їй здійснюється забезпечення і захист прав людини і громадянина, а й у тому, що саме наявність судової влади в загальній системі поділу державної влади дає змогу побудувати властиву для демократичної держави конструкцію організації публічної влади. Значною мірою цей процес конституційного структурування демократичної державної влади пов'язаний із формуванням системи гарантій незалежності судової влади. Дійсно, як цілком справедливо вказує Ю. Полянський, передумовою становлення демократичної держави є виникнення і утвердження самостійної та незалежної в своїй діяльності судової влади¹⁵.

По-третє, практично всі без винятку сучасні юристи визнають те, що розвиток демократичної держави пов'язаний зі створенням системи гарантій, які забезпечують непорушність тих правових та інших принципів, які лежать в основі демократії як форми організації і функціонування публічної влади. Одним з найбільш ефективних з правового погляду механізмів гарантування правових основ демократизму державного ладу є діяльність судової влади. Причому в даному випадку ми маємо на увазі не тільки діяльність органів конституційної юрисдикції, а й судів загальної юрисдикції. Нагадаємо, що саме Верховний Суд України відіграв ключову роль у процесі виборів Президента України у 2004 році. Тоді у своєму рішенні від 3 грудня 2004 року суд визнав дії Центральної виборчої комісії по встановленню результатів повторного голосування з виборів Президента України та складанню протоколу про результати повторного голосування з виборів Президента України від 24 листопада 2004 року неправомірними. Цим же рішенням Центральну виборчу комісію було зобов'язано призначити повторне голосування по виборах Президента України в строк, встановлений частиною першою ст. 85 Закону України «Про вибори Президента України», обчислюючи його з 5 грудня 2004 року. Не вдаючись у дискусії щодо того, наскільки обґрунтованим з правового погляду було зазначене рішення Верховного Суду України, зазначимо лише те, що у ситуації, коли жодна з гілок державної влади була не в змозі розв'язати проблему, яка склалась у суспільстві, саме судова влада виступила тим суб'єктом, який врегулював гострий політичний

¹⁴ Гарапон А. Хранитель обещаний: суд и демократия. – М., 2004. – С. 210.

¹⁵ Полянський Ю.С. Судові та правоохоронні органи України. – Одеса, 1998. – С. 6.

конфлікт, дотримавшись при цьому фундаментальних принципів демократії і демократичного врядування.

Отже, будь-яке теоретико-правове дослідження, що ставить на меті виявити базисні властивості та інститути демократичної держави і виходить з неупередженого аналізу процесів регулювання суспільних відносин, визнає те, що існування і розвиток демократичної держави змістовно пов'язані з наявністю ефективною судовою влади. В цьому плані судова влада виступає важливим гарантом демократизму державного ладу, а також суб'єктом, який забезпечує захист прав і свобод людини і громадянина. Більше того, досліджуючи функціонування основних інститутів демократичної держави, легко довести, що практично всі вони передбачають існування ефективною і професійною судовою влади.

Наприклад, якщо взяти такий визначальний для демократичної держави інститут, як вибори, то виборчий процес прямо передбачає можливість звернення всіх його учасників до суду з метою захисту або забезпечення передбачених чинним виборчим законодавством прав. Зокрема, чинним Законом України «Про вибори народних депутатів України» передбачено, що суб'єктом звернення із скаргою, що стосується процесу виборів депутатів, може бути: 1) кандидат у депутати; 2) партія (блок) – суб'єкт виборчого процесу в особі її керівника (керівників блоку), представника партії (блоку) у Центральній виборчій комісії, уповноваженої особи партії (блоку) чи іншої особи, уповноваженої рішенням центрального керівного органу партії (керівного органу блоку); 3) офіційний спостерігач від партії (блоку); 4) виборча комісія, яка здійснює повноваження щодо організації підготовки та проведення виборів депутатів, у особі її голови чи уповноваженого рішенням виборчої комісії члена виборчої комісії; 5) виборець, виборчі права або охоронювані законом інтереси щодо участі у виборчому процесі якого, у тому числі на участь у роботі виборчої комісії чи на здійснення спостереження, порушено рішенням, дією чи бездіяльністю суб'єкта оскарження. Суб'єкт звернення зі скаргою за власним вибором може подати скаргу до виборчої комісії або до суду. Під час розгляду скарги щодо рішення суб'єкта оскарження суд вирішує: 1) чи мало місце прийняття оскаржуваного рішення суб'єктом оскарження; 2) чи було оскаржуване рішення прийнято суб'єктом оскарження на законних підставах; 3) чи було оскаржуване рішення прийнято в межах повноважень та відповідно до визначеної законом процедури; 4) які правові норми належить застосувати до цих правовідносин та чи віднесено законом розгляд цієї скарги до повноважень суб'єкта розгляду скарги; 5) чи належить задовольнити кожну з вимог суб'єкта звернення зі скаргою, чи відмовити в їх задоволенні; 6) чи належить поновити порушені права чи законні інтереси суб'єкта звернення зі скаргою іншим способом; 7) які рішення слід зобов'язати прийняти чи які дії, що впливають із факту скасування рішення, вчинити. Учасники судового розгляду справи мають право оскаржити в апеляційному порядку повністю або частково судові рішення, ухвалені судом першої інстанції, що не набрало законної сили, якщо суд першої інстанції неповно з'ясував обставини справи, не дав належної оцінки доказам, неправильно застосував норми матеріального права або істотно порушив норми судочинства. Зазначена можливість звернення до суду в частині оскарження дій або бездіяльності тих чи інших учасників виборчого процесу, яка передбачена чинним національним законодавством, фактично є запорукою того, що всі демократичні принципи і норми неухильно дотримуватимуться як під час підготовки до ви-

Теорія та історія апеляційного судочинства

борів, так і під час їх проведення та встановлення результатів виборів. Подібні приклади можна навести й щодо інших інститутів демократичної держави.

Таким чином, зважаючи на незаперечний зв'язок між судовою владою і процесом розвитку демократичної держави, можемо зробити ще один принциповий для нашого дослідження висновок. А саме: одним із чинників демократизації Української держави виступає процес реформування судової влади. Дійсно, важко не погодитись з тим, що судова влада, яка нездатна гарантувати демократизм державного ладу, яка не захищає права і свободи людини і громадянина, постає серйозним гальмом будь-яких процесів демократизації держави і суспільства. В цьому контексті можна стверджувати про наявність безпосередньої взаємозалежності між триваючими процесами реформування судової влади і демократизації державної влади загалом. На жаль, на сьогодні стан судової влади в Україні залишає чимало проблем нерозв'язаними. Маємо на увазі не лише низький рівень довіри громадян до суду, а й проблеми із матеріально-фінансовим і технічним забезпеченням діяльності українських судів та суддів, проблеми забезпечення доступності правосуддя. Досі суди нерідко повертають позовні заяви необґрунтовано, судді зволікають з розглядом справ та ухвалюють судові рішення поза межами розумних строків, не розроблено чіткого механізму відповідальності судів за тяганину під час розгляду справ, а також суддів за некваліфіковане здійснення суддівських функцій. Більше того, фактично існуюча в Україні система судів загальної юрисдикції не повною мірою відповідає конституційним засадам організації правосуддя, адже нераціональна побудова системи судових установ та розподіл між ними юрисдикції часто спричиняють розгляд спору різними судами одного рівня та несправедливе обмеження права на оскарження судових рішень у окремих категоріях справ. Зазначені затримки та неузгодженості в проведенні судової реформи в Україні мають своїм наслідком не лише недосконалу діяльність судової влади, а й уповільнюють процес демократизації держави загалом. Тому в контексті загальної демократизації держави і державної влади маємо визнати, що судова реформа має для України не менше значення, ніж парламентська або адміністративна реформа.

Таким чином, узагальнюючи результати проведеного дослідження, слід наголосити, що наявність ефективної і незалежної судової влади є невід'ємною ознакою демократичної держави, оскільки це прямо впливає із визначення демократичної держави як такої форми організації публічної влади, яка гарантує максимальне забезпечення прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина. В результаті саме судова влада постає одним із найважливіших суб'єктів, який у процесі правосуддя гарантує верховенство права, пріоритет прав людини і базисні принципи демократичного врядування. Подібна взаємозалежність між розвитком судової влади і утвердженням демократії дає підстави стверджувати, що подальша демократизація Української держави має відбуватися через посилення ролі судової влади, забезпечення гарантій незалежного, неупередженого, професійного правосуддя, що логічно висуває проблематику проведення судової реформи на одне з пріоритетних місць у процесі правотворення і державного будівництва в Україні.